

הביוגרפיה כ'ואנר בהשכלה: דמותו של יצחק אברבנאל כמשכיל המגשר בין שתי תרבויות

משה פלאי

לזכרו הברוך של דב סדן

[א]

עניין מיוחד היה להשכלה העברית בראשיתה – כרוגמת רעותה ההשכלה האירופית – ב'ואנר הספרותי של הביוגרפיה, שבו ראתה מכשיר להפצת ערכיה ולקידום האידיאולוגיה שלה. דמויות תרומיות בנות הזמן כמשה מנדלסון נבחרו לדוגמה ולמופת,¹ ואחרות – כאברבנאל והרמב"ם – הועלו מנבכי ההיסטוריה היהודית במטרה לקדם את רעיון ההשכלה העברית. בהבטחתם של עורכי 'המאסף' במגשר הפרוגרמתי 'נחל הבשור' להקדיש מדור מיוחד לביוגרפיות ניכר עניינה של ההשכלה ב'ואנר זה. בגיליון הראשון של הירחון החדש, בחודש תשרי תקמ"ד, פורסם מאמר תאורטי פרי עטו של יצחק אייכל על זיקת הביוגרפיה להיסטוריה, והוא נועד לפתוח את המדור הביוגרפי 'תולדות גדולי ישראל'.² המחבר גותן שלושה טעמים לפרסום מדור ביוגרפיות קבוע: התועלת לקורא, חינוך הנוער וגאון לאומי.³ בגיליון ג של 'המאסף', בחודש כסלו תקמ"ד, נתפרסמה הביוגרפיה הראשונה על דון יצחק אברבנאל.

* המאמר מבוסס על הרצאה בכנס איגוד הפרופטורים לעברית בארצות-הברית, בניו יורק, ביוני 1990.

1 יצחק אייכל כתב ביוגרפיה מקיפה של משה מנדלסון, והיא פורסמה תחילה בכתב-העת 'המאסף', ואחר נדפסה כספר נפרד (ראה להלן, הערה 5). על חיבור זה הרצאתי בכנס השנתי של האיגוד ללימודי היהדות, בבוסטון, תש"ן. הרברים התפרסמו בנוסח מורחב במאמרי, 'ה'ואנר של הביוגרפיה בסיפורת ההשכלה העברית בגרמניה במאה הי"ח: משה מנדלסון כדמות היהודי החדש במודל ביוגרפי של יצחק אייכל', בצרון, י' [45–48] (תשנ"א), עמ' 118–128. מלבד ניתוח הביוגרפיה של מנדלסון ראה שם גם דיון בתפיסת הביוגרפיה ומדוהה על-פי המשכילים ופידוט התכונות העיקריות של 'ואנר הביוגרפיה המשכילית.

2 'דבר אל הקורא מתועלת דברי הימים הקדמונים והידיעות המחוברות להם', המאסף, א (תקמ"ד), עמ' ט–יד, כה–ל.

3 שם, עמ' ל; וראה במאמרי (לעיל, הערה 1).

[ב]

הביוגרפיה של אברבנאל נדפסה בעילום שם, אך קרוב לוודאי שמחברה הוא אייכל. רשימת כתביו ומאמריו של אייכל נדפסה עוד בחייו, ויש יסוד להניח שנמסרה על-ידיו וכי היא מהימנה.⁴ רשימה זו כוללת את הביוגרפיה של אברבנאל וכן את הביוגרפיות של הרמב"ם ושל משה מנדלסון.⁵ אייכל תרם אם כן רבות לעיצוב דמותה של הביוגרפיה העברית, כתרומתו לעיצוב ז'אנרים נוספים בהשכלה העברית. מכיוון ששמו של אייכל אינו חתום על הביוגרפיה, אתייחס להלן אל הביוגרף בכינוי 'המחבר' מבלי לנקוב בשמו של אייכל. זכה אייכל שמאמרים אחדים נדפסו עליו בשנים האחרונות ומקומו בהשכלה העברית נדון בהרחבה על-ידי כותב שורות אלה וחוקרים אחרים, ובאחרונה במאמרו המקיף של שמואל פיינר.⁶

בחירת אברבנאל, כבחירתם של נושאי הביוגרפיות האחרות שנדפסו ב'המאסף', נועדה להציג המוות מופת של גדולי ישראל שנסו ל'השכלה' עוד בטרם היתה השכלה. בין הביוגרפיות האחרות נדפסו ב'המאסף' תולדות חיי משה רפאל די אגילאר, משה בן מיימון, מנשה בן ישראל ויעקב יהודה ליאון.⁷ יתר על כן, עורכי 'המאסף' בחרו באברבנאל משום תפיסת דמותו בעיני ההשכלה המוקדמת כדמות ארכיטיפית המדגימה באופן ברור את

4 V.H. Schmidt, "Euchel (Isaak)", *Neuestes Gelehrtes Berlin; oder literarische Nachrichten von jetztlebenden Berlinischen Schriftstellern*, I (1795), p. 117. מאקס עריק, המביא אף הוא מקור זה בשניים ממאמריו, קובע כי המידע נמסר על-ידי אייכל עצמו. ראה: מ'ע [מאקס עריק]. 'ליטערארישע מיסצעלן', ביבליאגאישעע זאמלבוך, א (1930), עמ' 513; מ' עריק, די קאמעדיעס פונ דער בערלינער אופקלערונג, קיעו 1933, עמ' 53. שוואב מוזה את המחבר כיואל ברי"ל, אך רשימת המאמרים המיוחסת לבריל משובשת מיסודה. ראה: M. Schwab, *Repertoire des articles*, Paris 1914-1923, p. 299.

5 י' אייכל, רבנו החכם משה בן מנחם, ברלין תקמ"ח (-תולדות רבנו משה בן מנחם זצ"ל, המאסף, ד [תקמ"ח], עמ' קיג-קמר, קעז-רח, שלו-שסח; ה [תקמ"ט], עמ' לג-סד; ו [תקמ"א], תולדות הרב דון יצחק אברבנאל, המאסף, א [תקמ"ד], עמ' לח-מב, נו-סא; ש' בר"ו, תולדות רבינו משה בן מיימון, שם, ג [תקמ"ו], עמ' יט-כו, לה-מו - כיוון שעל ביוגרפיה זו חתום שמעון בר"ו יש לשוב ולברוק את מהימנות המידע הנמסר ברשימה הנזכרת של חיבורי אייכל.

6 ש' פיינר, 'יצחק אייכל - ה"יום" של תנועת ההשכלה בגרמניה', ציון, נב (תשמ"ז), עמ' 469-427. פיינר אינו מודע לרשימת חיבוריו הנזכרת של אייכל שנדפסה על-ידי שמידט (לעיל, הערה 4) ומשום כך אינו מונה את הביוגרפיה של אברבנאל בין חיבוריו. ודא הפרק על אייכל בספרי *The Age of Haskealah*, Leiden 1979, pp. 190-230, ורשימת מאמריי עליו בספרי, במאבקי תמורה, תל אביב תשכ"ח, עמ' 179, 183.

7 ד' פראנקו מינדיס, תולדות החכם ... משה רפאל די אגילאר זצ"ל, המאסף, ב [תקמ"ה], עמ' טו-טז, כו-ז; י' אייכל, תולדות רבינו משה בן מיימון (לעיל, הערה 5); ד' פראנקו מינדיס [חפשי, תולדות הרב מנשה בן ישראל, המאסף, ד [תקמ"ח], עמ' קסו-קעב; ו' פראנקו מינדיס [חפשי, תולדות החכם מה' יעקב יהודה ליאון זצ"ל, שם, עמ' רצז-שא.

האידיאולוגיה של ההשכלה העברית בגרמניה. וכבר עמד ג'יימס להמן על הפרובלמטיקה שבבחירת אברבנאל משום עמדתו האנטי-רציונליסטית, שלכאורה היתה רחוקה מעמדתם של המשכילים, ומשום שדעותיו הפילוסופיות והדתיות היו רחוקות מדעותיהם של המשכילים העברים בגרמניה. להמן מסביר את הבחירה באברבנאל למרות כל זאת בכך שהמשכילים עסקו בבניית תדמית לשימוש כנשק במלחמת ההשכלה נגד יריביהם. לדעתו המשכילים לא חיפשו פילוסופים רציונליסטים כגיבורים אלא אישים חילוניים, כרמב"ם וכאברבנאל.⁸

ואכן אברבנאל שיקף יסוד מוסד של ההשכלה שהיה שילוב טבעי ושלם בין היהדות ובין התרבות הכללית בלא ויתור על אף לא אחד משני היסודות הללו. שילוב שתי התרבויות לא היה מעשה של פשרה, על-פי ההשכלה, אלא התפתחות טבעית ואורגנית שהורגשה במיוחד בזמנים החדשים בתולדות ישראל עם גבור הפתיחות לסביבה ולתרבות הכלליים והתגברות המגמות החילוניות. דמותו של אברבנאל שיקפה את השילוב בין התרבויות עוד בתקופת יהדות ספרד.

אני מניח כי סיבה נוספת לבחירה באברבנאל היתה קשורה בתפיסת דמותו בעיני ההשכלה כקרובה לדמות מופת בת הזמן – משה מנדלסון. הקרבה בין שני האישים באה לביטוי הן בתפקידים כמגשרים בין שתי תרבויות והן בפעולתם כפרשני המקרא. דישומו של אברבנאל ניכר ב'ביאור' של מנדלסון, כמוכח בחיבורו של פרץ סנדלר, ועקבות פרשנותו ניכרים גם ב'שירי תפארת' לוויזול, כפי שהראה נ"ח רוזנבלום.⁹ לאור הביקורת שנמתחה על מפעל הביאור של מנדלסון לאחר הופעת 'נתיבות השלום' (בתקמ"ג), נצרכו המשכילים לאסמכתא שתעיד, כי מנדלסון הולך בעקבות גדולי ישראל המסורתיים בפרשנות המקרא ודמותו של אברבנאל ענתה על צורך זה.

בחירת יחיד מורם מעם ואיש אשכולות מעידה על מגמה מודרנית כלשהי של ביוגרפיה עברית זאת, בניגוד למגמה הביניימית להקדיש ביוגרפיות ל'קדושים אשר בארץ'.¹⁰ אך בחירת חוטר מגוע דוד – שאליו התייחס אברבנאל¹¹ – יש בה גם מסמני הביוגרפיה

8 J.H. Lehmann, 'Maimonides, Mendelssohn and the Me'asfim [-] Philosophy and the Biographical Imagination in the Early Haskalah', *Leo Baeck Institute Year Book*, 20 (1975), pp. 87-108

9 ועיין על כך: פי' סנדלר, הבאור לתורה של משה מנדלסון וסיעתו התהוותו והשפעתו, ירושלים תש"א. וכן ראה: נ"ח רוזנבלום, האיפוס המקראי מעידן ההשכלה והפרשנות, ירושלים תשמ"ג, עמ' 95.

10 עיין במרכיביה של הביוגרפיה הביניימית, בניגוד לביוגרפיה שהחלה לצוץ בספרות ההשכלה האירופית, יימצא אצל: J.L. Clifford, *Biography as an Art: Selected Criticism 1500-1960*, New York 1962, pp. x, xii; J.A. Garraty, *The Nature of Biography*, New York 1957, p. 79. במאמדי הנזכר (בהערה 1) על הביוגרפיה של מנדלסון ציינתי את היסודות של הביוגרפיה המודרנית המקובלים בביקורת הביוגרפיה ומחקרה.

11 [אייכל], 'תולדות הרב דון יצחק אברבנאל' (לעיל, הערה 5), עמ' מ.

האירופית הקדם-מודרנית. מכל מקום הבחירה באברבנאל, שהצטיין הן בתחום התורני והן בתחום ההשכלה הכללית, מתאימה להגדרת נושאי הביוגרפיה כפי שנקבעה ב'נחל הבשור', ואשר כללה 'רבנים וגדולי ארץ' וכן 'גדולים ומפורסמים בחכמה'.¹²

הביוגרפיה 'תולדות הרב דון יצחק אברבנאל' משתרעת על פני כשמונה עמודים ב'המאסף', ונדפסה בשתי חוברות נפרדות. היא מהווה אפוא ביוגרפיה סיריאלית מצומצמת בהיקפה – כמאמרים הביוגרפיים הקצרים האחרים שנדפסו ב'המאסף', להוציא את הביוגרפיה הארוכה של מנדלסון שהיא בהיקף של ספר, ואכן נדפסה כאמור כספר בפני עצמו. יש להניח כי הביוגרפיה של אברבנאל נועדה מלכתחילה להיות מאמר כללי ביותר המציג מידע חינוכי-תרבותי, ונראה שמחברה לא ביקש להעמיק בחקירתו. כעבור עשרים ושש שנה נדרש 'המאסף' המחודש שוב לסיפור תולדות אברבנאל בקצרה במסגרת מאמר על גירוש היהודים מספרד.¹³ בעמוד אחד מצליח הכותב לשרטט את תמצית תולדותיו באופן ברור יותר ומסכם יותר מן החיבור שלפניו. הביוגרפיה על אברבנאל עברה גלגולים אחדים: היא נדפסה בשנית בהשמטות, בקיצורים ובהוספות על-ידי העורך שלום הכהן בהדפסה חוזרת של חומר מתוך 'המאסף' המקורי ב'בכורי העתים'.¹⁴ וכן נדפסה מחדש במהדורתה השנייה של 'המאסף' בהוצאת מאיר הלוי לטריס, כנתינתה במקור. צורפה שם הערה מסיימת – שאינה במקור – על תולדות ר"י אברבנאל שנכתבו כשיר על-ידי יוסף אלמנצי בספרו 'הגיון בכנור', אשר נדפס בידי לטריס עצמו.¹⁵ אברבנאל ומשפחתו זכו לביוגרפיה מקיפה יותר שנכתבה בידי אליקים כרמולי ונדפסה ב'אוצר נחמד'.¹⁶

[ג]

מחבר 'תולדות החכם דון יצחק אברבנאל' כותב את הביוגרפיה כמחבר מעורב המודע לנוכחות קוראו. כדרך הקונונציה ב'אנרים ספרותיים אחרים באותה תקופה הריהו מנסה ליצור עמו קשר ולפנות אליו בדברים, ובכך מרמז למודעותו של הביוגרף במעשה הכתיבה. עם פתיחת הביוגרפיה פונה המחבר אל הקורא בהסבר על מידע סותר בדבר מקום הולדתו של אברבנאל הנמצא בספריו של אברבנאל עצמו. הדיבור הוא בנוסח 'ואל יתמה הקורא[...] (עמ' לח'¹⁷). עם זאת מעורבותו של מחבר הביוגרפיה, שייתכן כאמור

12 'נחל הבשור', עמ' ב, כרוך עם המאסף, א (תקמ"ד).

13 שלום הכהן, 'גירוש היהודים מספרד', המאסף, ט (תק"ע), עמ' עה-עו. על 'גירוש ספרד באספקלריה של ספרות ההשכלה' ראה מאמרו של ש' ורסט, פעמים, 57 (תשנ"ד), עמ' 48-81.

14 'תולדות החכם דון יצחק אברבנאל', בכורי העתים, א (תקפ"א), עמ' 14-19.

15 'תולדות הרב דון יצחק אברבנאל', המאסף, א (תרכ"ב), לג-לו, נח-סא.

16 א' כרמלי, 'תולדות החכם השלם דון יצחק אברבנאל', אוצר נחמד, ב (תרי"ז), 47-70.

17 מספר העמודים כאן ולהלן על-פי הנוסח שנדפס בתוך: המאסף, א (תקמ"ד).

שהוא אייכל, פחותה מזו של אייכל בביוגרפיה 'תולדות רמבמ"ן'. אולי קשור הדבר בהיקף המצומצם של הביוגרפיה של אברבנאל. מכל מקום, דרך פנייה זו מופיעה רק בפתחת ובסיום וכן בהעדה ('אמר הכותב', עמ' מ). מעניין שגם אברבנאל בפירושו לספר מלכים ב (עמ' תר"ף) נדרש לפנייה דומה באמרו 'וראוי שתדע' (כמצוטט בעמ' לט), וכך נוצרת אחדות סגנונית של הסיפור הביוגרפי ושל המובאה מתוך כתבי אברבנאל.

בריקת מהלך הסיפור בביוגרפיה מעידה כי בדרך כלל משתדל הביוגרף לעקוב אחר הקונוונציה של הו'אנר, המציגה את פרטי המידע על-פי סדרם הכרונולוגי, כמעט בלא לחרוג ממנו. המחבר פותח בתאריך לידתו של נושא הביוגרפיה ומציין במשפט אינפורמטיבי קצר מתי התרחשה והיכן. לאחר מכן הוא מספר בשני משפטי פתיחה קצרים מנין באה המשפחה למקום מושבה.

אך סדר זה לא נשמר, ומיד אחר כך, בשאיפתו להקפיד על הדיוק הביוגרפי בדבר מקום הולדתו של אברבנאל, נצרך המחבר לדיגרסיה מן הרצף הכרונולוגי. כדי להסביר את פשר המידע הסותר בעניין זה הוא כותב הסבר ארוך יחסית, בן שני עמודים, שבהם הוא מצטט מתוך פירושו של אברבנאל לספר מלכים ב סקירה היסטורית תמציתית על תפוצות היהודים בארצות הפוזרה מאז גלות בבל. הציטטה נאמנה בדרך כלל למקור, בשינויי איות ופיסוק.¹⁸ המחבר הוסיף שמות לוועזיים להקלת זיהוי שמות מלכים, מדינות וערים המוזכרים בסקירה זו. בעיית מקום הולדתו של אברבנאל עולה לדיון גם בביוגרפיות אחרות. אוכור קצר ביותר של העניין מצוי בביוגרפיה מאת ברוך עוזיאל חזקיסו (פורטי) מפררה שנרפסה במבוא לפירושו של אברבנאל לספר דניאל.¹⁹ דיון בנושא מובא גם ב'תולדות אברבנאל' שכתב מאיוס בלטינית בראשית המאה השמונה-עשרה, חיבור אשר בעל הביוגרפיה שלפנינו מתייחס אליו ומביא תיעוד ביבליוגרפי מלא שלו.²⁰

דיונים דומים קיימים בביוגרפיה האירופית באותה תקופה. לדוגמה בביוגרפיה של ג'ון דריידן שחיבר אדוורד מלוני (Malone), ונרפסה בשנת 1791, מוזכר תאריך לידתו המשוער ואחר כך עובר המחבר לדיון מפורט בבעיות הכרוכות בקביעת מועד זה ואשר נובעות מאבחן תעודות הכנסייה.²¹

מחבר הביוגרפיה של אברבנאל מתייחס לציטטה מתוך הפירוש למלכים ב בביקורתיות כלשהי ועם זאת מתוך הכנעה לסמכותו של נושא הביוגרפיה. הוא קובע בהערת שוליים

18 דון יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, ירושלים תשט"ו, עמ' תרעט-תרפא.
19 'הקומת': אלה תולדות יצחק...', ספר מעיני השועה: פירוש על ספר דניאל, ירושלים תש"ך, עמ' רסח-רע.

20 J.H. Maius [Maio], *Vita Don Isaaci Abrabanielis*, Francofurti ad Moenum 1711, p. 4
הביוגרפיה נרפסה בסופו של תרגום ספרו של אברבנאל 'משמיע ישועה' ללטינית, ומבוססת על דיסרטציה משנת 1708.

21 'John Dryden... is supposed, on no satisfactory evidence, to have been born on the 9th of August, 1631' ראה: גרטי (לעיל, הערה 10), עמ' 80.

ארוכה שבספרי ההיסטוריה הכלליים אין מקורות קדומים לשם הארץ 'שפא'ניען', ואין כל אפשרות לאמת את דברי אברבנאל שהשם הלוועזי של ספרד קשור ב'איִשפ'אן', אחותו של הרקולס, אשר כבש את ספרד. למרות זאת הוא אינו דוחה את דברי אברבנאל, כי 'אם אמר המחבר [אברבנאל] בעצמו שקרא כן בדברי הימים אשר למלכי ספרד כנים דבריו דברי פי צדיק'.²²

למרות גישה ביקורתית זו לא ימצא הקורא בביוגרפיה הערכה היסטורית על אברבנאל. הביוגרף מקבל את עדותו הסובייקטיבית של אברבנאל עצמו כמידע מהימן בלא לברוק אותה כלל ועיקר ובלא לנקוט עמדה ולהביע דעה. הוא אינו עוסק בבעיות היסטוריות הקשורות בדמותו של אברבנאל אשר העסיקו היסטוריונים מודרניים. כך למשל הוא אינו מעורר כלל את השאלה אם אכן היה אברבנאל אשם בקשר כנגד המלך, סוגיה שדנים בה היסטוריונים כיצחק בער, בנציון נתניהו ואפרים שמואלי בחיבוריהם על אברבנאל.²³ הצורך בקיצור ואולי העדר חומר מתאים מאלצים את המחבר לדלג על תקופת הילדות של אברבנאל ולפתוח בסיפור קורותיו בהיותו בן עשרים, עת חיבר את פירושו לספר דברים. פירוש זה שחיבר בצעירותו אבד, וכדרכו מעיד עליו הביוגרף את אברבנאל עצמו בהביאו את סיפור-קורותיו המסופר בפי עצמו בציטטה ארוכה (עמ' מא). כך יכולים אנו לעקוב אחר דרכו של המחבר בשימוש הציטטות: הוא פותח בפרישת מידע כללי ומפרט לאחר מכן בציטטה מכתבי נושא הביוגרפיה.

דרך זו היתה מקובלת בביוגרפיה האירופית. קוניירס מידלטון למשל הרבה לצטט מכתביו וממכתביו של קיקרו, נושא הביוגרפיה שכתב. ויליאם מייסון (Mason) הרחיב דרך זו לכלל שיטה של ממש בכתיבת ביוגרפיה – שיטת life-and-letters – והעיר על כך בשנת 1774 בביוגרפיה של תומאס גריי: 'Mr Gray will become his own biographer'.²⁴ ציטטות ארוכות נמצאות לרוב גם בביוגרפיה של מנדלטון שכתב אייכל.

[7]

הציטטה הארוכה – הנאמנה כאמור למקור – מוסרת את הדברים ברוח כותבם ומתעדת את המידע הנדרש. הקטע המצוטט, הכתוב ברובו בפרוזה מחורזת, מעלה את סגנונו הציורי

22 עמ' מ', בהערה, ובה הוא מביא השערה אחרת שהשם 'שפאניען' הוא על שם השפן.
 23 'ב' בער, 'דון יצחק אברבנאל ויחסו אל בעיות ההיסטוריה והמדינה', מחקרים ומסות בתולדות עם ישראל, ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 398-416; א' שמואלי, מסורת ומהפכה, ניו יורק תש"ב, עמ' 4-5; הנ"ל, דון יצחק אברבנאל וגירוש ספרד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 28-31; B. Netanyahu, *Don Isaac*, Philadelphia 1973³, pp. 26-36
 24 על-פי H. Nicolson, *The Development of English Biography*, London 1933, p. 77. גרסי (לעיל, הערה 10), עמ' 83 מציין כי השנה היתה 1775.

החי של אברבנאל עצמו, ובכך זוכה הקורא לתובנה על עולמו הספרותי ולשונו של יוצר עברי זה. וכבר שלמה אבן וירגה שיבת ב'שבט יהודה' את סגנונו של אברבנאל.²⁵ דבריו של אברבנאל חושפים את הרקע ההיסטורי לנדודיו ולפעמים שאידעו לו. געין בקטע הבא לדוגמה: 'שבעתי נדודים, כי מצאוני האימים, ותולדות הימים, קפץ עלי דגן הזמן, ורשתו אשר טמן, וישבת המן[...] משמים נלחם הגלגל ורוגו עלי התגלגל, לקחת את נפשי זמם ויקח את כל קניני עד תמם, ואמלטה רק אני בורח מכל מלכות קסטילי"א[...]'] (עמ' מא).²⁶ אברבנאל המבקש לספר על גודל הצרות שפגעו בו נרדש לשימושי מליצה מקובלים, ומשום כך המידע אינו מדויק, אינו מפרט את מהות האירועים, אף-על-פי שהוא אכן נוגע ללב.

עם זאת השימוש המליצי מבוסס על תמונות לשון ידועות המתקשרות אל עולם המושגים הרגשי של הקורא באותה תקופה, שהיה אמון על המליצה המקראית. לפיכך גם אם יש בביטויים אלה מאפי' ההכללה ולא דווקא אפיון של אירוע מסוים, הרי שהקורא המשכיל בן התקופה עמד על משמעותם והבין את המסר המובע בהם, שלא כמו הקורא המודרני מן השורה, שאינו רגיל כל כך בשימושי המליצה.

דרכו של הביוגרף להביא ציטטות ארוכות המתארות אירועים שהתרחשו בפרק זמן ממושך גורמת לבעיית סינכרוניזציה בין הזמן בציטטה ובין הזמן בסיפר הביוגרפי. הציטטה הנזכרת הובאה כדי לספר על אבדן הפירוש לספר דברים (וגם מה שעשיתי בספר הזה נשבר, ואל ידי לא בא, ולא ראיתי עד הנה' [עמ' מא]). אך המחבר אינו שולט בציטטה ומאפשר לה לגלוש לפרק זמן מאוחר יותר, לקטע שבו מבכה אברבנאל את מר גורלו לרגל השינוי במצבו. אולם בסיפר הביוגרפי טרם סופר דבר על מצבו הפוליטי, ומשום כך נאלץ המספר לחזור לפרק זמן מוקדם יותר ולתאר את פעילותו הציבורית בשירות המלך אלפונסו החמישי, כדי להגיע לתיאור הנסיבות שהביאו לנפילתו של אברבנאל. בעשותו כן אין המספר מציין כי הוא חוזר לאחור בזמן, אלא כותב על פרק זמן קודם כאילו היה המשך: 'לרוב חכמתו אהב אותו המלך אלפונסו"ס החמשי' (שם), ובכך הריהו גורם לבלבול בסדר הזמנים.

קטע המידע על פעולתו המדינית של אברבנאל, שהוא בן שתי שורות חצי, מכיל ואינו מביא מידע מדויק. המחבר מוסר שהמלך 'אהב אותו', 'וישימהו שר במלכותו'. הקורא אינו למד הרבה על משרתו של אברבנאל, שכידוע היה שר אוצר המלוכה וסוכן הכספים של המלך.²⁷ וכן אנו שומעים בהמשך על הצלחתו של השר היהודי מתוך צירוף של מליצות

25 שלמה ו' וירגה, שבט יהודה, מהדורת ע' שוחט, ירושלים תש"ו, עמ' ככ: 'בלשונו הצח והמפואר עד מאד'.

26 השווה הקדמתו של אברבנאל לספר דברים: פירוש על התורה, ירושלים תשכ"ד, עמ' ג.

27 בער (לעיל, הערה 23), עמ' 398; שמואלי, מסודת ומהפכה (שם), עמ' 6.

מקראיות: 'זיהי האיש הולך וגדול דורש טוב לעמו' (שם). הביטויים הללו מכלילים את תמונת ה'הצלחה' בלא להציג את מהותה ופירוטה.

רק לאחר מכן מגיע הביזגרף לסינכרוניזציה של הזמן, דהיינו לשילוב הרקע ההיסטורי הכללי ותולדותיו של אברבנאל בסיפר על אודות נפילתו עם חילופי המלכים (עמ' מא-מב). קטע זה מעניין יותר מקודמו בהיותו ענייני עתיד פעילות. המחבר מספר בלשונו שלו על עלילות הדברים ששמו על אברבנאל ועל מנוסתו מפורטוגל לקסטיליה מפני שליחי המלך. אברבנאל נמלט בעור שיניו וכל רכושו החרם. בסיום הקטע מדגיש המחבר כי בתוך הרכוש שהוחרם היה פידושו לספר דברים שהוזכר לעיל. מתוך הדגשה זו עולה שוב כי המוטיב המרכזי והקונצפציה העיקרית של הביוגרפיה מתמקדים בדמותו של אברבנאל כפרשן; המקורות למידע זה הם המבואות לפירושי של אברבנאל על המקרא. היבט נוסף של השימוש בממד הזמן מתגלה מתוך מעקב אחר דרכו של המחבר בתיחום הזמן בקטע הסיפר הבא. קטע זה מספר על פעילותו של אברבנאל במהלך שמונה השנים שבהן שהה בספרד לאחר שברח מפורטוגל, ועד גירוש ספרד. המחבר משתדל לשלב בין הזמן הביוגרפי, דהיינו גילו של נושא חיבורו, ובין הזמן ההיסטורי. בראשית הקטע מציין הביזגרף את התאריך ההיסטורי, 'שנת רמ"ד', וכן את גילו של אברבנאל בבואו לקסטיליה כדלקמן: 'בשנת רמ"ד והוא היה בן ארבעים ושבעה [!] שנה ישב שלי ב'ארץ קאסט'יליען' (עמ' מב). ובסוף הקטע מובא תאריך גירוש ספרד ונסיעתו לנפול, בשנת רנ"ב, בשילוב עם גילו כדלקמן: 'זילך אל ארץ נעא'פאליס בשנת רנ"ב והוא בן חמש וחמשים שנה' (שם). בדרך זו הוא נוהג גם להלן בשיזור הזמנים (לדוגמה: 'בשנת רנ"ד ליצירה, והוא בן חמשים ושבע' [עמ' נט]). כך נקבעים תחומי הזמן הביוגרפי על רקע הזמן ההיסטורי. קישור שני הזמנים מקנה חשיבות היסטורית לביוגרפיה. הדגשת הרקע ההיסטורי, הן בשיזור בזמן הביוגרפי והן במתן מידע רקע היסטורי כללי, באה להעיד כי המחבר רואה את כתיבת הביוגרפיה כבעלת זיקה חזקה להיסטוריה. ואכן קיימת קרבה טבעית בין ביוגרפיה של מדינאי יהודי לבין ההיסטוריה היהודית שבה מילא תפקיד חשוב. תפיסת הז'אנר הביוגרפי של המחבר קרובה אפוא לתפיסה שהובעה במאמרו התאורטי הנזכר לעיל של אייכל ב'המאסף', שכתבת ביוגרפיה כלולה במסגרת כתיבת ההיסטוריה, כדלקמן: 'ביאגר'פיע. והיא חלק מחלקי ההיסט'אריע כמו שהאיש חלק מחלקי האומה'.²⁸ גישה דומה מצינו למשל בתפיסת הביוגרפיה האנגלית, בשלהי המאה השבע-עשרה, כענף של כתיבת ההיסטוריה. דריידן לדוגמה קיבל בשנת 1683²⁹ את עמדתו של פרנסיס בייקון משנת 1605 הרואה בביוגרפיה חלק מן ההיסטוריה.

28 ראה מאמרו (לעיל, הערה 2), עמ' כט.

29 D.A. Stauffer, *English Biography Before 1700*, London 1941, p. 238; קליפורד (לעיל, הערה 9), עמ' 9.

מפליא שהאירוע המרכזי בחייו של אברבנאל ובחיי האומה היהודית – גידוש ספרד – מסופר בארבע שורות צנועות כדלקמן: 'עד כי יצאה חמת המלך על עם ה', לגרש את כל היהודים מנער ועד זקן מכל ממלכות קאסט"יליען, וגם הוא וביתו בתוך הגולה. כי כבד לב המלך לשמוע אל תחנונו ולהטות און להפצרתו, וילך אל ארץ נעא"פאליס' (עמ' מב). אך נאמן לדרכו לפרוש תחילה מידע ואחר כך להרחיב תוך שימוש בציטטה מכתבי אברבנאל עצמו, יביא המחבר בהמשך מדברי המדינאי היהודי על גידוש ספרד.

[ה]

חלקה השני של הביוגרפיה, בגליון של 'המאסף' מטבת תקמ"ד, מעביר את אברבנאל לגוף שונה – לנפולי, תחנה נוספת בדרכו רבת החתחתים. המחבר חוזר ובונה גם בשלב זה של גלגוליו של אברבנאל את הטיפולוגיה של יהודי מוכשר המוזמן על-ידי המלך לכהן בתפקיד רם כשהוא יושב בשלווה וכותב את פירושו על התנ"ך.

לאחר הצגת מידע היסוד על מקומו החדש של אברבנאל ומצבו נפסק רצף הסיפור והביוגרף חוזר לפידוט המצב הקודם בציטטה ארוכה מתוך כתביו. הציטטה מהווה דיגרסיה מבחינת התפתחות הרצף השוטף וכן מבחינת סדר הזמנים הכרונולוגי. הקורא נדרש לקטוע את המעקב אחר רצף ההתפתחות ולהעמיק מעט על יסוד כתבי אברבנאל, וכך הוא נמצא למד על הביוגרפיה מפי נושא הביוגרפיה עצמו ומכתביו.

הציטטה הארוכה, בת עמוד וחצי, לקוחה מהקדמתו של אברבנאל לספר מלכים, והיא מובאת, כדברי המחבר, 'בקצור ושנוי לשון מעט'.³⁰ בהקדמה זו מתאר אברבנאל את גידוש ספרד בגוף ראשון, מנקודת השקפתו האישית של מדינאי יהודי שהיה עד לאירועים ואף נטל בהם חלק פעיל. אברבנאל מתאר את פעילותו המדינית שמנעה ממנו לעסוק בפידוטיו ('על כן תפוג תורה' [עמ' נח]) ומציין את הסיבה שהביאה את המלך לדרוש שהיהודים ימידו את דתם או יגורשו – כדי לרצות את אלוהיו (עמ' נח). הוא מספר על השתדלותו לפני המלך להעביר את רוע הגזרה בדברים אלה: 'ואנכי יגעתני נחר גרוני, דברתי אל המלך פעמים שלש כמו פי אתחנן לו'. ומביא את הדברים שהשמיע לפני המלך: 'הושיעה המלך! למה תעשה כה לעבדיך? הדבה לנו מהר ומתן זהב וכסף, וכל אשר לאיש איש מבני ישראל, יתן בעד ארצו' (שם).

אברבנאל מתאר את הגורמים שפעלו מאחורי הקלעים והשפיעו על המלך, ובעיקר את המלכה ה'עומדת על ימינו לשטנו'. הוא מוסיף ומספר על גורלם המר של היהודים בצאתם מגלות לגלות, על הצרות והרעות שאירעו להם ועל אסונות הטביעה ושרפת האניות בים.

30 עמ' נח; השווה: דון יצחק אברבנאל, 'הקדמה לספר מלכים', פירוש על נביאים ראשונים (לעיל, הערה 18), עמ' תרב-תרג.

ועם זאת, הוא מזכיר את רוח הגאון הלאומי ואת אמונתם של היהודים המגורשים, המחוקים איש את רעהו 'בעד דתינו ובעד תורת אלוהינו' (עמ' נח-נט).
 דיווחו של אברבנאל הוא עדות היסטורית ממקור ראשון, והוא אף מצטט כאמור דברים שנאמרו במהלך האירועים, אמנם תמיד בנוסח עברי. בבחירת החומר המצוטט הצליח המחבר להעמיד תמונה חיה של מהלך ההתרחשויות ואף על-פי-כן אינו ממצה את הפרק החשוב והמרכזי ביותר בהיסטוריה היהודית. כאמור המקור לדיווח ראשוני זה לקוח מתוך ההקדמה לפירושו של אברבנאל, שבה הוא טורח למסור מידע המיועד למי שקורא את הפירוש. משום כך פותח אברבנאל את הקדמתו באזכור הפירוש כעומד במרכז מעייניו. הוא מסביר בהתנצלות כלשהי כי בגלל טרדות מדיניות נאלץ להפסיק בכתיבת פירושו (עמ' נח). ובסופו של הדיווח על גירוש ספרד הוא שב ומציין את הנקודה החשובה לעניינו, והיא כתיבת הפירוש (עמ' נט). שימוש בדברים אלה בידי הביוגרף חוזר ומדגיש את דמותו של אברבנאל כפרשן.

[1]

מהלך הסיפור הביוגרפי עוקב אחר נודדיו של אברבנאל, שבתוקף משרתו הרמה היה קרוב למלך אך גם תלוי בו, ובנפול המלך נפל אף הוא עמו. סיפור קורותיו המעוצב בטיפולוגיה של 'היהודי הנודד' מקביל במידה מסוימת לפרקים בהיסטוריה האירופית ובתולדות היהודים בתקופתו. הביוגרף מספר כי בעקבות מותו של פרדיננד, שליט נפול, עלה לשלטון אלפונסו, והוא הודח כעבור זמן מכיסא מלכותו על-ידי קרל השמיני מלך צרפת. אברבנאל נאלץ לברוח עם אלפונסו לקורפו, ושם כתב את פירושו לספר ישעיה.
 מתברר שוב כי האירועים ההיסטוריים באים לשרת את המטרה העיקרית של הביוגרף, והיא לתאר את אברבנאל כפרשן. אגב אזכור פירושו זה של אברבנאל לספר ישעיה מביא הביוגרף מובאה שעניינה מציאת הפירוש האבוד לספר דברים (עמ' נט). הציטטה מכתבי אברבנאל מוסרת את חוויותיו האישיות של הפרשן הנודד באופן אותנטי ומאירה את דמותו. הקישור שבין הפרישה הכללית של הביוגרף ובין הציטטה המפרטת את פרטי הדברים הוא במקרה זה קצר ותכליתי. הביוגרף מעמיד את הרקע ההיסטורי שאינו מצוי במשפטיו המליציים של אברבנאל בזה הנוסח: 'זיהי אחרי מות אליפונוס, וילך הרד"א לקארפו בצאתו מפארטוגאל ולא נודע לי הסבה ובהקדמתו לס' הנל כתב[...] (שם).
 בקטע נוסף, בן חמש שורות, מעביר המחבר את אברבנאל לאיטליה, בלא הסבר רקע, ומספר כי הוא 'התבודד עצמו לדבר ה', ויכל לעשות פירושו על ספר דברים' (עמ' ס). להלן מונה הביוגרף בזה אחר זה שמות חמישה ספרים נוספים שכתב אברבנאל בלא פירוט תוכנם, ומציין 'והוא בן ששים ואחד שנה, בשנת הרנ"ו ליצירה'.
 אחר כך בקטע קצר נוסף עובר המחבר לפעולתו המדינית האחרונה של אברבנאל: פישור

בין ונציה לספרד בסכסוך מסחרי, וסיכומו – 'זיראה שם את גודל חכמתו לעין כל וישקיט את הריב, ויהי לתפארת בין העמים' (שם). פרטי המידע לוקים בחסר, אך ברור לכול שהביוגרף ביקש להרגיש את תפקידו של אברבנאל ביישוב סכסוך בין-לאומי ואת הכבוד שרחשו כלפיו, היהודי, בין העמים.

לקראת סיום הביוגרפיה מונה המחבר את פירושי האחרים של אברבנאל ומציין שוב את גילו (שישים ושבע) ואת השנה (ה'רס"ד). ובסמוך לכך הוא מוסר על מותו בשנת ה'רס"ח בגיל שבעים ואחת בוונציה. שימוש הלשון 'וישימו אותו בארון' רומז לפטירתו של מדינאי יהודי אחר בשירות מלך זר – יוסף המקראי. ואילו הציון 'עלם מקום קבורתו' יש בו רמיזה למשה. הרמיזות ליוסף ולמשה מעשירות את דמותו של אברבנאל ונוסכות עליה הילה מקראית.

הביוגרפיה מסתיימת ברשימת בניו של יצחק אברבנאל ומקצועותיהם ובהערכה מסכמת של אישיותו בקווים כלליים. המחבר מציין שלושה היבטים של דמותו: בין אדם למקום – שהיה 'איש ישר וירא אלהים' כל ימיו; בין אדם לחברו – שהיה איש רעים; ולסוף, פועלו למען עמו – שהיה 'דורש טוב לעמו' (עמ' סא). ההיבט של התרומה 'הלאומית' מודגש גם בביוגרפיה של מנדלסון שכתב אייכל, ואפשר למצוא בה הערכות דומות על מנדלסון.³¹ המחבר עומד על התנגדותו של אברבנאל לאמונת הנוצרים לצד אהבתו 'את אנשיה הישרים בלבותם'. יחסו לנוצרים מודגש במיוחד: הוא נהנה מחברתם ומבקש את שלומם וטובתם. מסקנתו של המחבר: 'זוה דרך החכם האמת', ועצתו נתונה לקורא: 'זכן יעשה כל דורש חכמה ואוהב את האדם' (עמ' סא), דהיינו כל משכיל. השורות האחרונות הללו מלמדות כי אחת ממטרותיו העיקריות של הביוגרף היתה להציג את אברבנאל כמי שהגשים באישיותו ובחייו את האידיאלוגיה של ההשכלה העברית, שחתרה לקיים זיקה לתרבות המערב ולעמי אירופה. תדמית זו של אברבנאל ביחסו אל הנוצרים היא מאולצת ואינה תואמת את האמת ההיסטורית, שמצאה את ביטוייה בביקורתו של אברבנאל כלפי הנצרות. היא גם סותרת את תדמיתו בעיני הנוצרים. מקורות נוצריים, ובהם גם הביוגרפיה שכתב מאיוס, ציטטו את ברטולוצ'י שראה באברבנאל אויב מר של הנוצרים.³²

[1]

בהערכת מהותה של הביוגרפיה כסוגה ספרותית, דין הוא שנבחן את מגמתו של הביוגרף. מטרותיו של מחבר 'תולדות הרב דון יצחק אברבנאל' היו שתיים: להנציח את הדמות

31 מתוך מאמרי על הביוגרפיה של מנדלסון, בצדון (לעיל, הערה 1), עמ' 24.

32 מאיוס (לעיל, הערה 20), עמ' 21; ראה גם: S.H. Turner, *Biographical Notices of Some of the Most Distinguished Jewish Rabbis*, New York 1847, p. 61

ולהציב דמות מופת. שתי מטרות אלו נמנו בין חמש מטרותיה של הביוגרפיה על-ידי הביוגרף תומס פולר (Fuller), במאה השבע-עשרה, והרבר מציין כי עדיין נמצאים יסודות קדם-מודרניים בביוגרפיה השכלתית זו.³³ רק לקראת סוף הביוגרפיה מציג המחבר את המטרה החינוכית בהנחותו את הקורא: 'וכן יעשה כל דורש חכמה ואוהב את האדם' (עמ' סא). עם זאת החיבור בכללו אינו נראה כביוגרפיה רידקטית מן הסוגה הישנה.

סוד הכתיבה הביוגרפית הוא כאמור בדרך כלל כרונולוגי, להוציא כמה דיגרסיות. אך אין הוא מעיד על תפיסת ההתפתחות כיסוד מוסד בכתיבת הביוגרפיה. המחבר אינו מציג אישיות בהתפתחותה אלא שרטוט דמות בשני ממדים, ללא התקדמות או השתנות של ממש.

הנימה שבה כתובה הביוגרפיה והיחס כלפי הנושא מבטאים אהדה והערצה, ואל-נכון אין לפנינו ניסיון לצייר את הדמות באורח אובייקטיבי או היסטורי-ביקורתי. אך גם אין לפנינו מסממני ההיגורפיה שמצאנו בביוגרפיה של מנדלסון שחיבר אייכל, שהינה 'שירה-הלל לאדם דגול, שבח וקלס להשכלה שיצרה אותו'.³⁴

מן הביוגרפיה של אברבנאל נעדרים הפתוס וההתלהבות המצויים בביוגרפיה של מנדלסון. במסגרת הסידיאלית המצומצמת אין מקום לנימה כזו, ומשום כך הכתיבה היא עניינית. מודגש גם ריחוק היסטורי בין הדמות ובין זמן הכתיבה, ריחוק שאינו קיים בביוגרפיה הרלוונטית של מנדלסון, שדמותו החיה היתה חרותה בתודעת המשכילים.

הסגנון המקראי שולט בדרך כלל בביוגרפיה זו, אף כי מצויים גם שימושי לשון מאוחרים, למשל ביניימיים ('בהיותו' [עמ' מא]). הסגנון המקראי מטעים את השימוש בו'ו' ההיפוך ('ישימהו שר', 'יהי האיש הולך וגדול' [שם]), והלשון המקראית מאפשרת רמזות המעשירות את היצירה במורכבות אינטרסקטואלית, כפי שדוגמם לעיל.

הסגנון המקראי וריבוי הפעלים מסייעים למחבר ביצירת אווירה של סיפור עלילה פעלתני, רצוף ומתמשך, כגון: 'וישלח המלך אליו ויצו אותו לבא חיש לליסבאן הבירה, ועל הדרך שמע את אשר חשב המלך רעה ויברח מפניו[...] וירדפו אחריו במצות המלך[...] והוא נמלט מפניהם[...] ויהי כאשר שבו הרודפים[...] ויצו המלך לשלול את כל אשר לו' (עמ' מא-מב). אך כאמור יש בטקסט גם ערבוב ושילוב של סגנונות.

כדי לקיים רצף לשוני בין הסיפור הביוגרפי, שהוא מודרני ומשולבים בו ביטויים מרובי לשון שונים, ובין הציטטות, הכתובות בסגנון המקראי המובהק של אברבנאל, נוטה המספר להמשיך את הסגנון המקראי גם בקטעי הביוגרפיה. בכך נוצרת אחדות בין לשונו של המספר ובין לשונו של אברבנאל.

33 'to preserve the memory of the Dead; to present Examples to the living' ראה: סטאוור (לעיל, הערה 29), עמ' 238.

34 מתוך מאמרי הנזכר לעיל בהערה 1, והשווה: קליפורד (לעיל, הערה 10), עמ' x.

[ח]

קישור החסיבות הסיפוריות נעשה באמצעי מכני של ציוני זמן, כגון: 'בהיותו בן עשרים' (עמ' מא); 'אחרי מות המלך' (שם); 'בשנה השנית וימת המלך', 'זיהי אחרי מות המלך' (עמ' נט); 'בשנה ההיא', 'אחרי הדברים האלה' (עמ' ס). פיתוח רצף הסיפור באמצעות קונווציות לשוניות המשמשות לציון מעבר זמן בתבנית הסיפור המקראי, פיתוח זה מקנה ליצירה נופך סיפורי-רומניסטי, שאינו מצוי בכתיבה היסטורית או ביוגרפית יבשה, ומתאים לסגנון המקראי של אברבנאל.

אנו מניחים כי ביסוד הביוגרפיה מונחת השקפה היסטורית של המחבר או תפיסת עולם של סביבתו הרוחנית. מעיון בביוגרפיה זו ברור שהמחבר מקבל את קיום היהודים בגולה כמציאות קיימת. הוא מודע לחוקיות של ההיסטוריה היהודית, שעיקרה קיום בלתי בטוח המלווה בגירושים ובגזרות. ייתכן שהדגשת יחסו ההומני של אברבנאל כלפי הנוצרים באה לדמו שהעידן החדש בתולדות ישראל, עידן ההשכלה והנאורות, יפתח דף חדש בהיסטוריה היהודית, אשר יציין שיתוף פעולה בין עמי אירופה ליהודים. המחבר מתגאה בהישגיו של אברבנאל במסגרת המדינית החילונית שמחוץ ליהדות, ועם זאת הוא מכיר בעובדה ההיסטורית שהמנהיגות היהודית בגולה נתונה לחסדי המלך. לעתים נראה כאילו המחבר בונה תבנית היסטורית-ביוגרפית המבוססת על החוקיות המקראית המובעת בפסוק 'יקם מלך חדש אשר לא ידע את יוסף', אם כי אינו משתמש בפסוק עצמו.³⁵

הביוגרף מקבל את עובדת התייחסותו של אברבנאל לבית דוד,³⁶ ואולי נועד ציון עובדה זו לדמוז על שאיפה ותקווה לקיום יהודי עצמאי כלשהו. ייתכן כי ניתן לדאות בכך אף גאווה בתחליף הזמני למלכות דוד ברמותו של מנהיג יהודי המקורב למלכות ופועל למען עמו בתנאי הגלות.

המגבלות של היקף הביוגרפיה מצמצמות בהכרח את עיצוב הדמות הביוגרפית, ועם סיום הקדיאה אין היא קודמת עוד וגידים. התיאור של הביוגרף הוא בדרך כלל שטחי למדי ושדוטטיו מאירים צדדים חיצוניים בלבד של הדמות. ואף-על-פי-כן כמה מן הקטעים המצוטטים אכן מקרבים את הקורא אל דמותו של אברבנאל ואל חוויותיו.

תמונת האישיות לוקה בחסר מבחינת סיכום והערכה של מהות פרשנותו של אברבנאל ושל דרכו בפירוש. אין כל ניתוח מעמיק של פעילותו בתחום זה. וכמו כן אין אנו מקבלים תמונה מקיפה, מעריכה ומסכמת של פעילותו המדינית. כמובן הקטעים שבהם מספר המנהיג היהודי בגוף ראשון על אודות השתדלותו לפני המלך הם חשובים, אך אינם מהווים

35 ציון כי אברבנאל עצמו אכן משתמש ברמזיה 'מלך חדש אשר לא ידע' בהקמתו לפירוש על נביאים ראשונים (לעיל, הערה 18), עמ' ב.

36 'אין ספק שהוא מזרע דוד', עמ' מ, בהערה. השווה דברי אברבנאל עצמו בראש ההקדמה לספר מלכים, פירוש על נביאים ראשונים (לעיל, הערה 18), עמ' תרב.

תחליף להערכה היסטורית שקולה. אין דיון גם במשנתו הפילוסופית והתאולוגית או אף המדינית של אברבנאל.

ניתן להבחין במגמות קבועות בעיצוב הדמות הביוגרפית והן מאפשרות לשחזר את הקו המנחה ואת דפוסי היסוד המדריכים את הביוגרף. כאמור אברבנאל מצטייר כמשכיל למופת, כמי שעלה בידו לגשר בין שתי התרבויות, היהודית והזרה, וכמי שהיה בן בית בשתיהן. כמו כן הוא מוצג בעיקר כפרשן המקרא. הביוגרף מנסה לעצב את פעילותו המדינית-החילונית והיהודית-הפרשנית כאחדות אחת. קיימת מעין טיפולוגיה של משה מנדלסון: מנהיג הפעיל למען עמו ועם זאת הריהו איש הרוח. הוא מעוצב כאדם יוצר שחייו ממוקדים סביב מעשה הכתיבה וכמי שרואה במקרא את עיקר היצירה היהודית. עם זאת אברבנאל מעוצב גם בדמות היהודי הנודד, מי שאין לו קרקע מוצקת תחת לרגליו ומולדתו המיטלטלת, כמאמרו של היינה, היא התנ"ך.

עיסוקו היצירתי האחר של אברבנאל וספרים שחיבר מזכירים אמנם, כגון הספר 'ישועות משיחו', אך אין הביוגרף מעוניין בהיבט זה של אישיותו. ניתן לראות במבוא של אברבנאל לספר 'ישועות משיחו' ביטוי לשאיפת איש הרוח היהודי לגאולה, אך הביוגרף מתעלם מכך.³⁷

עם כל מגבלותיה משקפת ביוגרפיה זו את התפתחותו של הז'אנר הביוגרפי המודרני בראשית ספרות ההשכלה בגרמניה ואת התלבטויות המחבר בשימוש בסוגה הספרותית. בד בבד משקפת הביוגרפיה את העולם הרוחני המורכב של ההשכלה העברית שחיפשה לה דגמים לחיקוי, דמויות מופת שדרך חייהן תצביע על מימוש האידיאלים המשכיליים ועל אפשרות גישור בין התרבות היהודית לתרבות האירופית.

37 יצחק אברבנאל, 'ישועות משיחו', קניגסברג תרכ"א (מהדורה פקסימילית, ישראל 1967).